

döngüsel tarih anlayışını savunarak Batı'nın kendi sonunu hazırlayan bir medeniyet aşamasına ulaştığını iddia etmiştir. Kendisi de İslam dünyasında "ezber bozan" bir isim olarak dikkat çeken Aliya İzzetbegoviç'in Batı'dan etkilendiği ve eserlerinde etkilerini net bir şekilde gördüğümüz isimlerin de ezber bozucu filozoflar olmaları manidardır.

Genç Müslümanlar Teşkilatıyla Tanışması ve İlk Mahkûmiyeti

Gençlik yılları, insanın ilk çevresi olan aileden koptuğu ve yeni çevrelere dâhil olduğu önemli bir dönemdir. Bu durum, daha önce de zikredildiği üzere Aliya İzzetbegoviç'te erken gençlik döneminde daha önce aileden edinilenlerin, özellikle de inanç ve değerler anlamında sorgulandığı kısa bir dönem olarak belirmiştir. Bu dönemden sonra aileden elde edilenlerin üzerine kendi araştırmaları, sorgulamaları ve okumaları ile devam etmiştir. İnanç ve değer alanını kabul ettikten sonra sorgulama ve eleştirelilik vazgeçilen değil, tersine onda hayatı boyunca takip edebileceğimiz temel iki özellik olarak öne çıkmaktadır.

Henüz lise yıllarında önemli filozofların fikirlerini okumaya başlayan İzzetbegoviç, okuma aşkıyla dolu, kitap okumayı lisedeki derslere önceleyen bir öğrenci olmuştur. Bu yüzden onun için dersleri ve notları parlak bir öğrenci olmaktan çok bilgiyi ve öğrenmeyi belirli kalıplar ve devlet ideolojisinin sınırları dâhilinde kabul etmeyip kendisi talep

eden bir “talebe” diyebiliriz. Onun daha sonra rejimle karşı karşıya gelen yapısının izlerini bu “talebelik”te görmek mümkündür.

Böyle bir yapıya ve karaktere sahip olan bir insanın belli bir yere sorgusuzca aidiyet duyması beklenebilecek bir durum değildir. Nitekim lise yıllarında tanıştığı ve dâhil olduğu Genç Müslümanlar Teşkilatı’nda (Mladi Muslimani) geleneksel İslam anlayışının dışında meselelerin tartışılması kendisinin de dikkatini çekmiştir. İslam adına daha önce duymadığı ve okumadığı şeyler, İzzetbegoviç’in bu teşkilata katılmasını sağlayan önemli sebeplerdir. Genç Müslümanlar Teşkilatı’nda geleneksel dinî yorumların dışında İslam’ın sadece bir şekil ya da ibadetler meselesi olmanın ötesinde ele alındığını tespit etmiştir. İzzetbegoviç’e göre geleneksel “hocalar”, İslam’ın ritüellerini ya da formlarını yorumlamaya ve özü göz ardı etmeye daha eğilimli olmuşlardır.⁵ O, gençlik yıllarında hocalık ya da şeyhlik gibi ayrı bir toplumsal sınıf ya da rütbe olmaması gerektiği ve onların savunucuları oldukları İslam anlayışının İslam’ın hem iç hem de dış gelişimini engellediği görüşünü kamu önünde sıkça ifade etmiş ve sonuç olarak da bu çevreler ve bağluları tarafından dışlanmıştı. Bu görüşlerine bağlı olarak Genç Müslümanlar Teşkilatı üyelerinin 1944 yılında geleneksel anlayış temsilcisi hocaların El-Hidaje birliği ile anlaşma yapmasından da hoşnut olmamıştır.⁶ Farklı görüşleri ve yaşananlar sonucunda Genç Müslümanlar Teşkilatı’nda daha pasif bir konuma itilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

DÜŞÜNCESİ

İnsan Felsefesi

Aliya İzzetbegoviç, çağdaş İslam düşüncesinin önemli isimlerinden birisidir. Aynı zamanda onun “Batılı bir Müslüman düşünür” olduğu gerçeği de unutulmaması gereken bir ayrıntıdır. Düşüncesinin oluşumunda ve şekillenmesinde bazı önemli etkiler göz ardı edilemez. Dindar bir ailenin içinde yetişmesi, Genç Müslümanlar Teşkilatı’na katılması, gençlik yıllarından itibaren pek çok farklı konuda eserler okuması, mahkûmiyetleri, avukatlık yılları; hasılı bütün yaşadıkları onun düşüncesinin şekillenmesine farklı açılardan etki etmiştir. Ayrıca İzzetbegoviç’in düşüncesinin ve mücadelesinin şekillenmesinde özellikle Soğuk Savaş döneminin etkileri kendisini hissettirmektedir. İslam, düşüncesinin ve mücadelesinin sabitesidir. Çünkü bütün varlığa ilişkin bakışını ve duruşunu bu sabiteden hareketle yorumlamıştır. Bir İslam filozofu olarak Aliya İzzetbegoviç, düşünce sistematüğini insanın varlık içindeki konumunu tespit ederek ortaya koymaya çalışmıştır. İnsanın konumuna dair geliştirdiği düşünceler, Allah ile insan arasındaki sözleşmeye ulaşmaktadır. İslami olanın zorunlu olarak Allah’a kulluk bağlamında ahlaki ve insani bir yükselişi sağlaması kabulü, İzzetbegoviç düşüncesinin en temel noktalarından

birisidir.³⁷ İslami sabiteden kastedilen temel budur ve onun sistematüğini takip etmek açısından son derece önemlidir.

Doğu ve Batı Arasında İslam adlı eseri, insan meselesi ile ilgili temel felsefi sorulara cevap aramaktadır. İnsan nedir? İnsanı diğer bütün varlıklardan farklı kılan yönleri ya da en temel yön nedir? Bu sorular, insan felsefesinin en önemli soruları olarak dikkat çekmektedir ve bütün felsefe tarihinin en önemli meselesine; kendisi başlı başına bir mucize olan insanın kendisine yönelmektedir. İnsan ile ilgili sorulara verilecek cevapları en temelde iki kategoride toplamak mümkündür. Bu cevaplardan bir kısmı bilimseldir. Biyolojinin, antropolojinin, sosyolojinin insan meselesine ilişkin cevapları bilimsel kategoridedir. Diğer taraftan insana ilişkin bilimsel açıklamaların dışında dinin, felsefenin ve sanatın insan meselesine verdiği cevaplar vardır. Bu iki kategori, aynı zamanda insanın da ikili yapısına karşılık gelmektedir. Üstelik bu iki kategori ve dolayısıyla insanın iki yönü, birbirine bağlı oldukları gibi birbirine karşıt unsurlara da sahiptir. İnsan açısından bu ikili durum, “ruh-beden” ya da “ruh-madde” ayrımında karşılığını bulmaktadır. İnsan, bu ikili yapıdan sadece birisi üzerinden açıklanamayan bir varlıktır. Bu yüzden bilim ve din, insanın farklı yönlerini temel alarak cevaplar ürettikleri için birbirlerine zıt cevaplar ortaya çıkabilmektedir.

İnsanın İki Temel Yönü

Aliya İzzetbegoviç, insanın bu iki yönü arasındaki farklılık dolayısıyla bilimin insanı daima doğal bir gerçeklikmiş gibi

İnsan Olmanın Zorunluluğu: Özgürlük ve Sorumluluk

Aliya İzzetbegoviç'in insan felsefesi, temelde insan düalizmine ve bu düalizmin varlık alanındaki karşılıklarına odaklanmaktadır. İlk olarak insanın bilimin mi yoksa dinin ya da sanatın mı konusu olduğu tartışması ile yola çıkan İzzetbegoviç, insanı diğer bütün varlıklardan asıl ayıran farkların neler olduğu sorusundan hareketle özgürlük-ahlak ilişkisine ulaşmaktadır. Bundan önceki bölümlerde onun düşüncesinin özellikle iki özgün katkısı üzerinde durulmuştur. Kültür ve medeniyet ile dram ve ütopya karşıtlıkları, insanın iki temel yönünden kaynağını almıştır. Kültür sahibi insan diğer varlıklardan tamamen farklı bir gerçeklik üretebilirken, medeniyeti üreten insan doğa ile maddi ihtiyaçlarını karşılamak için ilişki kurmuştur. Dram, insanın ruhundan kaynaklanmaktadır ve şahsiyet ile ilgilidir. Ütopya ise insanı kuralların mekanik ilişkilerine hapsedmektedir. Bütün bunların bir şekilde insan ile ilişkili olduğu kabul edilebilir. Bu tartışmalar gerçekten İzzetbegoviç'in düşüncesini anlamak açısından son derece önemlidir. Ancak o, insan olabilmenin zorunlu şartının özgürlük olduğunu kabul etmiştir. Özgürlük, İzzetbegoviç'in insan felsefesinin zorunlu ilk temelidir.

Özgürlük tartışması, düşünce tarihinin en önemli tartışmalarından birisidir. Bu konuda yazılan pek çok eserde filozofların farklı; hatta birbirleriyle çelişen görüşler öne sürdükleri dikkat çekmektedir. Aliya İzzetbegoviç de bu tartışmaya katılmış ve özgürlük ile insan arasındaki ilişki üzerinden ahlaka ulaşarak insan ve İslam anlayışının temelini

oluşturmuştur. Öncelikle İzzetbegoviç'e göre hürriyet akıl dışı olduğu gibi aklın ürünü de değildir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, insanın bir evrimin ya da teknik gelişmelerin sonucunda özgürlüğünü elde etmediği; özgürlüğün insana yaratılıştan verildiğidir. İnsanın özgür olması, niyetlerine bağlı olarak eylemleri gerçekleştirme ya da gerçekleştirme yönünde tercihte bulunması olarak yansımaktadır. Başka varlıklar herhangi bir şekilde tercihte bulunma imkânına sahip değildir. Hayvanlar ve bitkiler kendi faydalarına göre bir gelişim göstermektedirler. İnsan eylemi, diğer varlıklardan farklı olarak kendi niyeti ve tercihleri arasındaki ilişki üzerinden gerçekleşmektedir. Bu yüzden insan dışında hiçbir varlık bu özelliğe sahip değildir ve bu özellik onun en önemli ayırt edici yönüdür.

Özgürlük ve Sorumluluk İlişkisi

Özgürlüğün bir diğer sonucu ise sorumluluktur. Özgür irade ve niyet ile gerçekleştirilen bir eylem, insanı sorumlu kılmaktadır. Böylece insan, özgür eylemlerinin sorumluluğunu üstlenerek diğer varlıkların sahip olmadığı bir ayrıcalığa daha sahip olmaktadır. Bitkiler ve hayvanlar herhangi bir yapıp etmelerinden dolayı sorumlu olarak görülmezler. Bu, onların özgür olmamalarıyla ilgilidir. İnsan ise hangi şart altında olursa olsun ve ne yaparsa yapsın, daima sorumlu olarak görülmektedir. Bu yüzden özgürlük ile sorumluluk arasında zorunlu bir ilişki vardır. Aksi takdirde insanın özgürlüğü ve sorumluluğu olmasaydı insan eylemleri diğer varlıkların yer değiştirmelerinden ya da yapıp etmelerinden

nitelik açısından ayrılamazdı. Hâlbuki insan, herhangi bir hayvanın yapamayacağı şekilde menfaatinin tersine davranışlar gerçekleştirebilmektedir. İnsan açlık, susama vb. en önemli dürtülerini bile en azından belli bir süre iradesiyle kontrol altında tutabilmektedir. Aliya İzzetbegoviç'in hapis-hanede tuttuğu notlar arasında bulunan “oruç özgürlüktür” şeklinde ifade ettiği bir sözü vardır. Bu söz, bilinçli bir şekilde açlık ve susuzluk gibi insan varlığının devamını sağlayan en temel iki ihtiyacın belli bir süre için ertelenmesinin, insanın kendi yaratılışından kaynaklanan bir ayrıcalık olduğuna ve özgürlüğe işaret etmektedir. Oruç tutan birisi, niyet ve irade ile en temel insani ihtiyaçlarını bile engelleyebilmektedir. Hiçbir hayvanın açlık ya da susuzluk gibi temel ihtiyaçlarına bilinçli bir şekilde engel olması mümkün değildir. Böylece insan, hayvanların ve diğer yaratılmışların üstünde bir konum elde edebilmektedir ve bu üstünlüğü özgürlüğü ve sorumluluğu ile ilgilidir.

Eylem tercihlerine göre insan, diğer varlıklardan farklı, insana özgü bir gerçeklik alanına ulaşmaktadır. Tercih-te bulunabilmesi, insanı diğer varlıklardan ayırmaktadır. Ancak insanın tercihleri onu her zaman yükseltebilir mi? Bu sorunun akla gelmesi manidardır. Çünkü eylemi gerçekleştirenin tercihini hangi niyete dayandırdığı; neleri amaçladığı ve nasıl gerçekleştirdiği diğer insanlara tam olarak açık değildir. Özgür bir eylemin temelini niyet oluşturmaktadır. İnsanın niyeti diğer insanlara açık olmamakla birlikte Allah tarafından bilinmekte ve eylemin sorumluluğu en başta Allah'a bağlanmaktadır. Allah, insanı irade sahibi bir varlık

yapılanmalara, siyasi partilerden bürokratik kurumlara kadar her yerde kolayca üretilebilmektedir.

Şuurlu Teslimiyet

Düşüncesi ile ilgili bölümde değinildiği gibi İslam bir yönüyle teslimiyete dayanmaktadır. Ancak İslam'ın arzu ettiği teslimiyet yıkıcı değil, şuurlu ve aşkın olana sunulan bir teslimiyettir. Aliya İzzetbegoviç, Kur'an-ı Kerim'in en az elli yerinde mücadele ve direniş prensiplerinin zikredildiğini ve tebaa yetiştirme kültürünün bu emirlerle zıt olduğunu söylemiştir. Ona göre, Kur'an-ı Kerim yıkıcı teslimiyetçiliği yasaklamış; sadece tek ve biricik bir teslimiyeti emretmiştir. Allah'a teslimiyet, insan için özgürlüğün inşa edilmesi, korkulardan ve diğer teslimiyetlerden kurtulmak anlamına gelmektedir.⁹⁵ İnandığı doğruyu yaşama gayretinde, yanlış gördüklerini cesaretle seslendirebilen, iktidarlardan ya da kendi elde ettiklerini kaybetmekten korkmayan bir insan tipi Müslüman toplumlara çok uzaktır. Böyle bir insan tipinin örnekleri arandığında yine ilk İslam toplumuna, rahatlıkla ve çekinmeden halifeden hesap sorabilen insanların bulunduğu ilk nesillere vurgu yapılabilir.

Eleştirelliğin olmadığı yerde özgürlükten bahsetmek mümkün değildir. Çünkü eleştirelilik olmayınca var olan iktidar ilişkileri sürekli olarak kendisini üretmeye devam edecektir. İzzetbegoviç'e göre tebaa iktidarı, iktidar da tebaayı sevmektedir.⁹⁶ Özgürlükten kaçmak, dünyevi iktidarların himayesinde konformist bir hayat sürmek ve bu hayatın devam etmesi için çaba göstermek, Allah'a kul

olmaktan ve ahlaktan kaçmak demektir.⁹⁷ Daha önce de zikredilen; iman edenler ile iman etmeyenlerin dışındaki büyük çoğunluğu oluşturan korkakların en önemli özellikleri özgür olmamalarıdır. Özgür olmamak ise insan olmaya dair bütün yükselişlerin de kaybedilmesi anlamına gelmektedir. Müslüman toplumlar, eleştirel düşünce konusunda hiç de arzu edilmeyecek bir durumdadırlar. “Ben olsam Müslüman Doğu’daki tüm mekteplere ‘eleştirel düşünme’ dersleri koyardım. Batı’nın aksine, Doğu bu acımasız mektepten geçmemiştir ve birçok zaafın kaynağı budur.” Bu şekilde Müslüman toplumlarda sürekli üretilen ancak dünyaya olumlu bir örnek sunamayan mevcut yapının farkına varmak ve onu değiştirmek için eleştirel düşüncenin gelişmesinin ve itibar görmesinin son derece önemli olduğuna işaret etmiştir.⁹⁸ Çünkü Müslüman toplumlar, içinde buldukları kriz durumundan çıkamamakta; sürekli olarak kendilerini tekrar etmektedirler.

İktidarların insanlara tercih imkânı bırakmayacak şekilde bir düzen oluşturma amaçları özgürlük konusundaki en büyük risklerden birisidir. Bazen bu tür durumlar belli bir ideolojik ya da dinî yorum temelinde insanların hayrı düşünülerek de yapılabilmektedir. Ancak yorumun mutlaklaşması üzerinden inşa edilen siyasi ve sosyal yapılar, insanlar açısından pek çok problem üretme potansiyeline sahiptir. Bir yorumun mutlaklaşması dolayısıyla diğer yorumların açıkça ifade edilememesi ve pratikte karşılık bulamaması, “ikiyüzlü, sahte, ‘mış’ gibi yapan”, gerçekte farklı, görünüşte farklı insanların, grupların ve örgütlenmelerin oluşmasına

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GÜNÜMÜZE KAZANDIRDIKLARI

Farklı Bir Müslüman Lider

Merhum Aliya İzzetbegoviç, düşünceleri ve mücadelesi ile İslam dünyasına önemli bir miras bırakmıştır. Bu yüzden, eserleri ve hayatı Müslüman toplumlarda ilgi çekmektedir. Bu ilginin en önemli sebeplerinden birisi İzzetbegoviç gibi bir liderin Müslüman toplumlarda çok karşılaşılmayan bir tipe karşılık gelmesidir. Bu anlamda İzzetbegoviç İslam ile Müslümanlar arasındaki mesafe ile oluşan krizi yerinde tespit etmiş ve bu krizi aşmaya çaba göstermiştir. Burada özellikle kendisi gibi düşünmeyenlerin; hatta kendisiyle siyaset ve savaş ortamlarında mücadele eden rakiplerinin bile saygısını kazanabilmesi hakikati göz önünde bulundurulmalıdır. İzzetbegoviç için İslam inancı ve pratiği –ki onun yorumunda bu iki unsuru birbirinden ayrı zikretmek mümkün değildir– kendisini farklı din ve mezhep mensuplarından ayıran basit kategoriler değildir. İslam, kelime-i şehadet ile ya da emredilen ibadetleri yerine getirmekle tamamlanmamakta; hayatın bütününe yayılan sürekli bir ahlaki mücadele olarak devam etmektedir. İslam, İslamlaşmanın bireysel, kültürel ve sosyal alanlarda sürekliliği demektir. İslam ile Müslümanlar arasında oluşan mesafe, bu sürekliliğin kaybedilmesi ve öz ile şekil arasındaki ilişkide şeklin özün yerine geçmesidir. Aliya İzzetbegoviç, bu krizin

tespit edilmesi ve aşılması noktasında sadece düşüncele-riyle önderlik yapmamış, aynı zamanda pratikte farklı bir Müslüman rol model olmayı başarmıştır. Bu yüzden onu örnek alan, düşüncelerini merak eden ve hayatını öğrenmek isteyen pek çok Müslüman bulunmaktadır.

Aliya İzzetbegoviç, Müslümanlara bir çağrıda bulunmuştur. Bu çağrı “kendine dön” ya da “kendin ol” şeklinde ifade edilebilecek bir çağrıdır. Gerek *İslam Deklarasyonu*’nda gerek *Doğu ve Batı Arasında İslam* adlı kitabında Müslüman toplumların kendi kaderleri üzerinde aktör olabilmelerinin ancak İslam ile mümkün olabileceğine vurgu yapmıştır. Ona göre, gayri İslami ya da İslam’ın pasifleştirildiği hiçbir yorum, Müslüman toplumların içinde buldukları krizden çıkmalarına yardımcı olamayacaktır. O, bu çağrıyla “kendisi olmak”tan ya da “öze dönmek”ten geçmişte yaşayanlara sadece şekil yönünden benzeme çabasını kast etmemiştir. İslam’ı sadece belli ritüellere ve şekli sınırlandırmalara indirgemek, krizden çıkışı sağlamayacağı gibi bu krizin sürdürülmesini sağlamaktadır. “Kur’an ve İslam, sadece hocalara bırakılmayacak kadar değerlidir.” sözüyle birey olarak her Müslüman’ın İslam’ın sorumluluğunu üstlenmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Aksi takdirde belli otoriteler gayri İslami pek çok şeyin üstelik İslam adına üretilmesine katkıda bulunmaktadırlar. Bu yüzden insan olmanın sorumluluğunu üstlenmek, yaratıcının muhatabı olduğunu bilmek ile ilgilidir ve bu, insanın özgürleşmesinin en önemli yoludur. Aliya İzzetbegoviç’in Müslümanlara bıraktığı en önemli miraslardan birisi, başı dik, Allah’a kul olmanın bilinciyle hareket eden, düşünen, sorgulayan ve